

FORSLAG TIL AFGØRELSE FRA GENERALADVOKAT
ANTONIO TIZZANO
fremsat den 3. april 2003¹

1. Ved kendelse af 10. december 2001 har Verwaltungsgericht Sigmaringen (Tyskland) i medfør af artikel 234 EF forelagt et præjudiciel spørgsmål vedrørende fortolkningen af artikel 141 EF samt af Rådets direktiv 75/117/EØF², 76/207/EØF³ og 97/81/EF⁴. Verwaltungsgericht Sigmaringen ønsker oplyst, om en aldersbetinget deltidsordning medfører forskelsbehandling af deltidsansatte, såfremt det kun er arbejdstagere, som har arbejdet fuldtid i tre på hinanden følgende år i løbet af de sidste fem år, der kan blive omfattet heraf, og om samme ordning medfører indirekte forskelsbehandling på grundlag af køn, når det tages i betragtning, at væsentligt flere kvinder end mænd er deltidsbeskæftigede.

I — Retsforskrifter

A — Fællesskabsbestemmelser

2. Artikel 141 EF har følgende ordlyd:

»1. Hver medlemsstat gennemfører princippet om lige løn til mænd og kvinder for samme arbejde eller arbejde af samme værdi.

2. Ved løn forstås i denne artikel den almindelige grund- eller minimumsløn og alle andre ydelser, som arbejdstageren som følge af arbejdsforholdet modtager fra arbejdsgiveren direkte eller indirekte i penge eller naturalier.

1 — Originalsprog: italiensk.

2 — Direktiv af 10.2.1975 om indbyrdes tilnærmelse af medlemsstaternes lovgivninger om gennemførelse af princippet om lige løn til mænd og kvinder (EFT L 45, s. 19).

3 — Direktiv af 9.2.1976 om gennemførelse af princippet om ligebehandling af mænd og kvinder for så vidt angår adgang til beskæftigelse, erhvervsuddannelse, forfremmelse samt arbejdsvilkår (EFT L 39, s. 40).

4 — Direktiv af 15.12.1997 om rammeaftalen vedrørende deltidarbejde, der er indgået af Unice, CEEP og EFS (EFT 1998 L 14, s. 9).

[...]«

3. Artikel 1 i direktiv 75/117 bestemmer: behandling af mænd og kvinder med hensyn til adgang til beskæftigelse, herunder forfremmelse, og til erhvervsuddannelse samt arbejdsvilkår og på de betingelser, der er fastsat i stk. 2, til social sikring. Dette princip betegnes i det følgende »princippet om ligebehandling«.

»Det i artikel 119 (nu 141 EF) i traktaten omhandlede princip om lige løn til mænd og kvinder, i det følgende benævnt ligelønsprincippet, indebærer, at for samme arbejde eller for arbejde, som tillægges samme værdi, afskaffes enhver forskelsbehandling med hensyn til køn for så vidt angår alle lønelementer og lønvilkår.

[...]«

5. Direktivets artikel 2 fastsætter:

Især når et fagligt klassifikationssystem anvendes for lønfastsættelsen, må dette system bygge på samme kriterier for mandlige og kvindelige arbejdstagere og indrettes således, at det udelukker forskelsbehandling med hensyn til køn.«

»1. Princippet om ligebehandling i henhold til nedenstående bestemmelser indebærer, at der ikke finder nogen forskelsbehandling sted på grundlag af køn, hverken direkte eller indirekte under henvisning særlig til ægteskabelig eller familiemæssig stilling.

[...]«

4. Artikel 1 i direktiv 76/207 bestemmer:

6. Direktivets artikel 5, stk. 1, har følgende ordlyd:

»Dette direktiv tilsigter gennemførelse i medlemsstaterne af princippet om lige-

»Anvendelsen af princippet om ligebehandling for så vidt angår arbejdsvilkår,

herunder afskedigelsesvilkår, indebærer, at mænd og kvinder sikres samme vilkår uden forskelsbehandling på grundlag af køn.

gunstig måde end sammenlignelige fuldtidsansatte, udelukkende fordi de arbejder på deltid, medmindre forskelsbehandlingen er begrundet i objektive forhold.

[...]«

[...]

7. Artikel 1 i direktiv 97/81 bestemmer:

»Nærværende direktiv har til formål at iværksætte rammeaftalen vedrørende deltidsarbejde, der blev indgået den 6. juni 1997 mellem de generelle tværfaglige organisationer [...] som er vedlagt som bilag.«

4. Når det er berettiget af objektive grunde, kan medlemsstaterne, efter høring af arbejdsmarkedets parter i overensstemmelse med national lovgivning eller praksis, og/eller arbejdsmarkedets parter, hvor det er hensigtsmæssigt, gøre adgangen til særlige ansættelsesvilkår afhængig af betingelser såsom anciennitet, arbejdstid eller indtjening [...]«

B — Nationale bestemmelser

8. § 4 i bilaget til direktiv 97/81 bestemmer:

»1. Hvad angår ansættelsesvilkår, må deltidsansatte ikke behandles på en mindre

9. Ifølge § 72b, stk. 1, i Bundesbeamten-gesetz (lov om tjenestemænd i forbundsstaten, herefter »BBG«), i den affattelse, der var gældende før den 1. juli 2000, gives der en arbejdstager mulighed for at indgå aftale om deltidsbeskæftigelse på grund af alder. I henhold til denne bestemmelse kan en arbejdstager efter ansøgning blive omfattet

af en deltidsoordning i hele arbejdsperioden indtil pensioneringen ifølge en af følgende modeller: halvering af arbejdstiden (deltidsmodel »Teilzeitmodell«) eller fuldtidsarbejde efterfulgt af en periode med arbejdsfritagelse (»Blockmodell« eller model »blokvis«).

som den pågældende ville have fået udbetalt for fuldtidsarbejde. Denne bestemmelse var en undtagelse til § 6, stk. 1, i Bundesbe-soldungsgesetz (lov om tjenestemænd i forbundsstatens tjeneste, herefter »BBesG«), ifølge hvilken en arbejdstager på deltid modtager en procentvis nedsættelse af sin løn, der er svarer til det udførte arbejde.

10. For at blive omfattet af denne arbejdsordning gjaldt følgende betingelser: a) arbejdstageren skulle være fyldt 55 år, b) han skulle i de sidste fem år før påbegyndelsen af deltidbeskæftigelsen have været fuldtidsbeskæftiget i mindst tre år, c) deltidbeskæftigelsen skulle være påbegyndt før den 1. august 2004 og d) presserende tjenstlige behov måtte ikke være til hinder herfor.

12. Med hensyn til social sikring bestemte § 6, stk. 1, tredje afsnit, i Gesetz über die Versorgung der Beamten und Richter in Bund und Länder (lov om pension til tjenestemænd og dommere i Bund og Länder, herefter »BeamtVG«), som var gældende indtil den 1. juli 2000, at i den periode, hvor den omhandlede ordning anvendtes, kunne en arbejdstager optjene 90% af de pensionsrettigheder, som tilkommer en fuldtidsbeskæftiget arbejdstager. Dette er en undtagelse til reglen, hvorefter en arbejdstager på deltid modtager en procentvis nedsættelse af sin løn, der svarer til det udførte arbejde.

11. Endelig havde lovgiver for at fremme udbredelsen af denne arbejdsordning fastsat diverse fordele med hensyn til løn og pension. Særligt havde en arbejdstager, der benyttede sig af ordningen, ifølge § 2, stk. 1, i Verordnung über die Gewährung eines Zuschlags bei Altersteilzeit (bekendtgørelse om tildeling af løntillæg ved aldersbetinget deltidarbejde, herefter »ATZV«), som var gældende indtil den 1. juli 2000, ret til 83% af den nettoløn,

13. Under sagens behandling ved den forelæggende ret er den omtvistede bestemmelse ændret ved Gesetz über die Anpassung von Dienst und Versorgungsbezügen in Bund und Ländern (lov om tilpasning af lønninger og pensioner i Bund og Länder), med virkning fra den 1. juli 2000.

14. Efter den nye affattelse af BGG's § 72b kan en arbejdstager bevilges en aldersbetinget nedsættelse af arbejdstiden svarende til halvdelen af den indtil da præsterede arbejdstid, og uden at halvdelen af den arbejdstid, som arbejdstageren har præsteret i de forudgående to år herved overskrides, efter ansøgning, såfremt vedkommende opfylder følgende betingelser: a) vedkommende er fyldt 55 år, b) i de sidste fem år har arbejdet deltid i mindst tre år, c) har benyttet sig af denne arbejdsordning før den 1. juli 2010 og d) presserende tjenstlige behov ikke er til hinder herfor.

15. I henhold til ordlyden af ATZV's § 2, som trådte i kraft den 1. juli 2000, tildeles de arbejdstagere, som udnytter denne arbejdsordning, et løntillæg, som svarer til forskellen mellem den nettoløn vedkommende har ret til efter BbesG's § 6 og 83% af den nettoløn, som den pågældende ville have ret til ifølge samme bestemmelse, såfremt vedkommende havde haft samme arbejdstid som den, der var taget i betragtning ved beregningen af nedsættelsen af arbejdstiden.

16. Endelig bestemmer BeamtVG's § 6, stk. 1, nr. 3, som var gældende indtil den 1. juli 2000, at en arbejdstager under anvendelse af ordningen optjener pensionsrettigheder, der svarer til 90% af den arbejdstid, der tages i betragtning ved udregningen af den nedsatte arbejdstid.

II — Faktiske omstændigheder og det præjudicielle spørgsmål

17. Erika Steinicke, som er født i 1944, har siden 1962 været ansat ved Bundesanstalt für Arbeit (den tyske »Arbejdsmarkedsstyrelse«). Indtil 1976 var hun fuldtidsansat. Efter hendes barns fødsel blev hendes arbejdstid efter ansøgning nedsat til deltid. Hun blev kun, når der var tilstrækkeligt arbejde, månedsvist tildelt fuldtidsbeskæftigelse efter ansøgning. Således var hun i perioden fra den 1. oktober 1994 til den 30. september 1999 fuldtidsbeskæftiget i sammenlagt ti måneder.

18. Den 30. juni 1999 ansøgte sagsøgeren Arbejdsmarkedsstyrelsen om at blive omfattet af deltidsordningen med henblik på pension i henhold til BBG's § 72b for perioden 1. oktober 1999 til 30. september 2007 (datoen, hvor hun havde til hensigt at gå på pension). Sagsøgeren ønskede at benytte den såkaldte blokmodel (»Blockmodell«), dvs. en arbejdsperiode med fuld normal arbejdstid fra den 1. oktober 1999 til den 30. september 2003, og derefter en arbejdsfri periode fra den 1. oktober 2003 til den 30. september 2007.

19. Den 12. juli 1999 blev hendes ansøgning afslået, idet hun ikke i de sidste fem år havde haft fuldtidsbeskæftigelse i mindst tre år som krævet efter den dagældende affattelse af BBG's § 72b.

spørgsmål er således ikke længere relevant for så vidt angår perioden efter den 1. juli 2000. Erika Steinicke fastholder imidlertid sin påstand om annullation af det anfægtede afslag for perioden 1. oktober 1999 til 30. juni 2000.

20. Den 28. juli 1999 påklagede sagsøgeren denne afgørelse til Landesarbeitsamt Baden-Württemberg. Klagen blev imidlertid afslået ved afgørelse af 10. august 1999.

23. Den forelæggende ret har derfor forelagt følgende præjudicielle spørgsmål.

21. Erika Steinicke anlagde dernæst sag ved Verwaltungsgericht Sigmaringen og gjorde gældende, at udelukkelsen af deltidsbeskæftigede arbejdstagere fra arbejdsordningen i BBG's § 72b udgør indirekte forskelsbehandling på grundlag af køn, idet det er klart, at deltidsbeskæftigede arbejdstagere overvejende er kvinder.

»Er artikel 141 EF, direktiv 75/117/EØF, direktiv 76/207/EØF og/eller direktiv 97/81/EF til hinder for bestemmelsen i Bundesbeamtengesetz's § 72b, stk. 1, første punktum, nr. 2, i den affattelse af 31. marts 1999, der var gældende indtil den 30. juni 2000, hvorefter den aldersbetingede deltidsordning kun kan anvendes på en tjenestemand, der i de sidste fem år før påbegyndelsen af deltidsbeskæftigelsen sammenlagt har været fuldtidsbeskæftiget i mindst tre år, når væsentligt flere kvinder end mænd er deltidsbeskæftigede og således udelukket fra at blive omfattet af den aldersbetingede deltidsordning i henhold til denne bestemmelse?«

22. Efterfølgende blev Erika Steinicke omfattet af den omhandlede deltidsarbejdsordning med henblik på pension fra den 1. juli 2000, idet undtagelserne til den omhandlede bestemmelse (punkt 13-16 ovenfor) trådte i kraft under sagens behandling. Det omstridte juridiske

III — Retlig vurdering

24. Med dette præjudicielle spørgsmål ønsker den forelæggende ret nærmere

bestemt oplyst, om en aldersbetinget deltidsoordning, som forudsætter, at en arbejdstager har haft fuldtidsbeskæftigelse i mindst tre år inden for de sidste fem år, er i strid med princippet om ligebehandling mellem kønnene, som følger af artikel 141 EF og af direktiv 75/117 og 76/207 samt princippet om ligebehandling af deltids- og fuldtidsbeskæftigede arbejdstagere, som følger af direktiv 97/81.

opnå samme virkning på arbejdsmarkedet, som når alene fuldtidsbeskæftigede kan blive omfattet heraf. En deltidsansat er nemlig allerede halvtidsbeskæftiget, hvorfor deres optagelse i ordningen ikke vil medføre nogen mærkbar stigning af arbejdspladser.

25. Erika Steinicke, Kommissionen og den portugisiske regering er alle af den opfattelse, at dette spørgsmål skal besvares bekræftende. De har alle bestridt den opfattelse, som er fremført af Arbejdsmarkedsstyrelsen, der er sagsøgt i hovedsagen, og som ikke har intervenseret ved Domstolen.

28. Vedrørende de budgetmæssige årsager har Arbejdsmarkedsstyrelsen anført, at det vil være særdeles byrdefuldt også at lade deltidsbeskæftigede være omfattet af ordningen, henset til, at de arbejdstagere, som er omfattet heraf, har særlige økonomiske og sociale fordele.

26. Arbejdsmarkedsstyrelsen har i hovedsagen begrundet udelukkelsen af deltidsbeskæftigede arbejdstagere fra den omhandlede ordning med henvisning til ordningens formål samt til økonomiske og praktiske årsager.

29. Endelig har Arbejdsmarkedsstyrelsen, for så vidt angår de praktiske hensyn, anført, at såfremt en deltidsbeskæftiget arbejdstager bliver omfattet af ordningen ifølge blokmodellen, måtte arbejdsgiveren sikre, at der foreligger en fuldtidsarbejdsplads, som denne arbejdstager er kompetent til at varetage. Da en egnet arbejdsplads kun i sjældne tilfælde forefindes, må denne oprettes, hvilket kræver en betydelig indsats for så vidt angår planlægning og arbejdsfordeling. I den efterfølgende periode, hvor arbejdstageren, som besad en fuldtidsarbejdsplads er fraværende, må stillingen erstattes med en deltidsbeskæftiget

27. For så vidt angår formålet med ordningen har Arbejdsmarkedsstyrelsen anført, at dette er opretholdelsen af arbejdspladser. Hvis deltidsbeskæftigede kunne blive omfattet af ordningen, kunne man ikke

arbejdstager, idet der kun frigives en deltidstilling i virksomheden. Dette vil på ny medføre en betydelig indsats for så vidt angår planlægning og arbejdsfordelingen.

30. Erika Steinicke har bestridt dette argument. Hun har anført, at det er fejlagtigt at påstå, at deltidsansattes optagelse i den omhandlede ordning ikke medfører positive virkninger på arbejdsmarkedet. Hun mener desuden, at argumentet om, at der opstår problemer med hensyn til planlægning og arbejdsfordeling, hvis man optager deltidsansatte arbejdstagere i ordningen, er ubegrundet, da de samme problemer også vil opstå i tilfælde, hvor fuldtidsbeskæftigede arbejdstagere bliver omfattet af ordningen. Endelig er det ikke korrekt, at den forskelsbehandling, der opstår på grund af den omhandlede ordning, er berettiget af økonomiske hensyn, eftersom deltidsansatte arbejdstagere bidrager til en reduktion af omkostningerne og til at gøre arbejdsmarkedet mere fleksibelt.

31. Den portugisiske regering har fremført samme opfattelse og har herved tilføjet, at de beskæftigelsespolitiske formål, som er anført af sagsøgte i hovedsagen, også kan

opnås med en ikke-diskriminerende bestemmelse som den, der blev vedtaget med virkning fra den 1. juli 2000.

32. Kommissionen har indledningsvis anført, at den omhandlede ordning ikke er omfattet af begrebet »løn« i henhold til artikel 141 EF eller artikel 1 i direktiv 75/117, men af begrebet »arbejdsvilkår« i henhold til artikel 5 i direktiv 76/207, idet de økonomiske fordele, som er fastsat ved ordningens anvendelse, blot udgør et incitament med henblik på at fremme arbejdsmarkedspolitiske mål. Kommissionen har desuden fremhævet, at på baggrund af statistiske data, som den forelæggende ret har forelagt, er der tale om indirekte forskelsbehandling på grundlag af køn, når deltidsansatte arbejdstagere udelukkes fra den omhandlede ordning. Ud fra Domstolens praksis forekommer denne forskelsbehandling uberettiget, hvilket jeg nærmere skal begrunde senere.

33. Ud fra en samlet vurdering af det anførte kan jeg erklære mig enig med Kommissionen, for så vidt angår nødvendigheden af først og fremmest at fastlægge, hvilke fællesskabsretlige retsregler der er anvendelige i denne sag.

34. Den forelæggende ret har som nævnt henvist til såvel artikel 141 EF som direktiv 75/117, 76/207 og 97/81.

35. Jeg skal indledningsvis fastslå, at artikel 141 EF og direktiv 75/117 ikke er relevant i denne sag. Det afgørende spørgsmål er ikke, om de omhandlede tyske bestemmelser behandler kvindelige og mandlige arbejdstagere ens med hensyn til løn ved udførelse af samme arbejde eller arbejde af samme værdi, men snarere om det, ifølge de tyske bestemmelser, er vanskeligere for kvindelige arbejdstagere at blive omfattet af den aldersbetingede deltidsordning end det er for de mandlige arbejdstagere.

36. For så vidt angår direktiv 76/207, som der også er henvist til i forelæggelseskendelsen, skal jeg for det første bemærke, at jeg i sag C-187/00, Kutz-Bauer, anførte, at dette direktiv ikke var anvendeligt på en arbejdsordning, som er fuldstændig identisk med den her omhandlede⁵. Dette beroede på, at arbejdsordningen, som havde det dobbelte formål dels at gøre det lettere for arbejdstagere, som havde nået en vis alder at overgå fra erhvervsaktiv til en pensionisttilværelse, dels at modvirke arbejdsløshed, forekom mig »at befinde sig mellem en pensionsordning og en arbejdsløsheds-

ordning«, snarere må høre under anvendelsesområdet for direktiv 79/7/EØF⁶ end under anvendelsesområdet for direktiv 76/207⁷.

37. I stedet for at henvise til formålet med ordningen i den ovenfor omtalte sag understregede Domstolen først og fremmest, at ordningen ændrer arbejdstagernes erhvervsudøvelse, idet den påvirker deres arbejdstid. Domstolen konkluderede derfor, at den omhandlede ordning var omfattet af begrebet »arbejdsvilkår« og derfor burde bedømmes i henhold til direktiv 76/207 snarere end til direktiv 79/7⁸.

38. På baggrund heraf mener jeg derfor, at Domstolen af de samme grunde som i nævnte sag bør fastslå, at de anfægtede nationale bestemmelser vedrører arbejdsvilkår, og at de derfor skal bedømmes på baggrund af direktiv 76/207. Jeg skal derfor efterfølgende lægge dette til grund.

5 — Den aldersbetingede deltidsordning i nævnte sag er fastsat ved Altersteilzeitgesetz (lov om aldersbetinget deltidsbeskæftigelse) af 23.7.1996. Ifølge denne lov kan en arbejdstager, der er fyldt 55 år, ved en aftale med sin arbejdsgiver, ansøge om at blive indstillet til deltidsarbejde enten ifølge det traditionelle system eller ifølge modellen »blokmodel«. For at fremme tilmeldingen til ordningen fastsættes i loven, at de heraf omfattede arbejdstagere, har ret til en løn, der svarer til 70% af den nettoløn, som udbetales for fuldtidsarbejde.

6 — Rådets direktiv af 19.12.1978 om gradvis gennemførelse af princippet om ligebehandling af mænd og kvinder med hensyn til social sikring (EFT 1979 L 6, s. 24).

7 — Forslag til afgørelse af 5.2.2002, Sml. 2003 I, s. 2744, punkt 38.

8 — Dom af 20.3.2003, sag C-187/00, Kurtz-Bauer, Sml. I, s. 2741, præmis 43-46.

39. I denne sag mener jeg desuden, at direktiv 97/81 også er delvis anvendeligt⁹, idet direktivet fastsætter princippet om ikke-forskelsbehandling mellem deltids- og fuldtidsansatte¹⁰ for så vidt angår »arbejdsvilkår«, og direktivet finder anvendelse »på alle deltidsansatte, der har en ansættelseskontrakt eller et ansættelsesforhold, som er defineret ved lov«¹¹, hvilket er tilfældet i Erika Steinickes sag.

40. Jeg vender således tilbage til det forelagte spørgsmål og konstaterer herved, at det først og fremmest må undersøges, om BBG's § 72b, som var gældende indtil den 30. juni 2000, indebar forskellig behandling, som omhandlet i direktiv 76/207 eller i direktiv 97/81, eller eventuelt i begge direktiver.

41. Det er klart, at denne bestemmelse, som udelukker en stor del af de deltidsansatte fra at blive omfattet af den omhandlede arbejdsordning, medfører en åbenbar forskellig behandling til skade for deltidsansatte arbejdstagere, hvorfor bestemmelsen i princippet er uforenelig med direktiv 97/81.

9 — Dette direktiv er kun delvist anvendeligt i denne sag, idet fristen for gennemførelse i national ret udløb den 20.1.2000, mens den periode, som vedrører sagen for den forelæggende ret, løber fra den 1.10.1999 til den 30.6.2000.

10 — Se § 4 i bilaget til direktivet.

11 — Se § 2 i bilaget til direktivet.

42. Jeg mener desuden, at der ikke kan være tvivl om, at denne bestemmelse også er i strid med direktiv 76/207, idet bestemmelsen, selv om den er neutralt formuleret, reelt favoriserer mænd i højere grad end kvinder. Det forholder sig nemlig således, som Domstolen allerede har bekræftet, at »det er ubestridt, at deltidsbeskæftigede arbejdstagere i Tyskland betydeligt oftere er kvinder end mænd«¹². Dette gælder så meget desto mere, jf. forelæggelseskendelsen, i den erhvervssektor, som Erika Steinicke arbejder i — nemlig den offentlige forbundsforvaltning — i hvilken kvinder udgør ifølge forelæggelseskendelsens oplysninger 90% af de deltidsansatte arbejdstagere. Dette forhold er, som det fremgår af forelæggelseskendelsen, heller ikke blevet bestridt af Arbejdsmarkedsstyrelsen.

43. På baggrund heraf skal jeg fastslå, at det fremgår af fast retspraksis, at en national bestemmelse som den her omhandlede, der faktisk forfordeler procentvis betydeligt flere kvinder end mænd, medfører en indirekte forskelsbehandling af kvindelige arbejdstagere, som er forbudt ifølge fællesskabsretten, især ifølge direktiv 76/207, medmindre denne forskelsbehandling er begrundet i objektive forhold, som intet har

12 — Dom af 26.9.2000, sag C-322/98, Kachelmann, Sml. I, s. 7505, præmis 24. Jf. i denne retning forslag til afgørelse fremsat af generaladvokat Geelhoed den 6.2.2003 i sag C-25/02, Rinke (dom af 9.9.2003, Sml. I, s. 8349, på s. 8351).

at gøre med forskelsbehandling på grundlag af køn¹³.

44. På samme måde forbyder direktiv 97/81 ikke forskellig behandling for så vidt angår deltidssansatte, når »forskelsbehandlingen er begrundet i objektive forhold«¹⁴.

45. For at kunne fastslå, om BBG's § 72b i den affattelse, som var gældende indtil den 30. juni 2000, er i strid med direktiv 76/207 og 97/81, er det desuden nødvendigt at undersøge, om forskelsbehandling på baggrund af denne bestemmelse mellem arbejdstagere på deltid og arbejdstagere på fuld tid samt indirekte mellem arbejdstagere af forskellig køn, er objektivt begrundet.

13 — Domstolen har fastslået dette princip med særlig henvisning til direktiv 76/207, bl.a. i dom af 2.10.1997, sag C-1/95, Gerster, Sml. I, s. 5253, præmis 30 og 34 med yderligere henvisninger, af 6.4.2000, sag C-226/98, Jørgensen, Sml. I, s. 2447, præmis 29 med yderligere henvisninger, af 26.9.2000, sag C-322/98, Kachelmann, Sml. I, s. 7505, præmis 23, og Kutz-Bauer-dommen, præmis 50. Princippet er desuden blevet fastslået med henvisning til artikel 141 EF og/eller direktiv 75/117 bl.a. i dom af 17.6.1998, sag C-243/95, Hill og Stapleton, Sml. I, s. 3739, præmis 34, af 9.2.1999, sag C-167/97, Seymour-Smith og Perez, Sml. I, s. 623, præmis 69, af 14.9.1999, sag C-249/97, Gruber, Sml. I, s. 5295, præmis 25 og 26. Princippet er yderligere fastslået med henvisning til direktiv 79/7 bl.a. i dom af 27.6.1990, sag C-33/89, Kowalska, Sml. I, s. 2591, præmis 16, af 7.5.1991, sag C-229/89, Kommissionen mod Belgien, Sml. I, s. 2205, præmis 13, af 24.2.1994, sag C-343/92, Roks m.fl., Sml. I, s. 571, præmis 33, og af 14.12.1995, sag C-444/93, Megner og Scheffel, Sml. I, s. 4741, præmis 24. Princippet er desuden senere kodificeret i diverse direktiver: se Rådets direktiv 97/80/EF af 15.12.1997 om bevisbyrden i forbindelse med forskelsbehandling på grundlag af køn (EFT 1998 L 14, s. 6), Rådets direktiv 2000/78/EF af 27.11.2000 om generelle rammebestemmelser om ligebehandling med hensyn til beskæftigelse og erhverv (EFT L 303, s. 16) eller Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 2002/73/EF af 23.9.2002 om ændring af direktiv 76/207 (EFT L 269, s. 15).

14 — § 4 i bilaget til direktiv 97/81.

46. Jeg skal herved bemærke, at »det følger af fast retspraksis, at selv om det i en præjudiciel sag er den nationale ret, som skal tage stilling til, om der i den konkrete sag foreligger sådanne objektive forhold, er Domstolen, hvis opgave det er at give den nationale ret fyldestgørende svar, kompetent til, på grundlag af det i hovedsagen oplyste samt de for Domstolen afgivne skriftlige og mundtlige indlæg at vejlede den nationale ret på en sådan måde, at denne kan træffe afgørelse«¹⁵.

47. Da Arbejdsmarkedsstyrelsen for den nationale ret, som nævnt ovenfor, hovedsageligt har fremført tre begrundelser for nævnte forskellige behandling, skal disse begrundelser nærmere undersøges.

48. Den første begrundelse er, som ovenfor nævnt, at den pågældende bestemmelse, da arbejdstiden for fuldtidsansatte arbejdstagere herved nedsættes, forfølger beskæftigelsespolitiske formål, som ikke ville kunne opnås på anden vis — eller som ville være mindre effektive — såfremt de deltidssansatte arbejdstagere også var omfattet af ordningen.

15 — Dom af 7.3.1996, sag C-278/93, Freers og Speckmann, Sml. I, s. 1165, præmis 24, jf. også Seymour-Smith og Perez-dommen, præmis 67 og 68, dom af 26.6.2001, sag C-381/99, Brunnhofer, Sml. I, s. 4961, præmis 65, og Kutz-Bauer-dommen, præmis 52.

49. Hertil bemærkes, at sociale og beskæftigelsesmæssige hensyn ifølge fast retspraksis udelukkende kan begrunde en forskellig behandling, når det kan godtgøres »at de valgte midler [...] er *egnede* til at nå [det forfulgte mål] og er *nødvendige* hertil«¹⁶.

50. Det forekommer mig for det første, at udelukkelsen af deltidsansatte arbejdstagere fra ordningen ikke udgør et *egnet* middel til at nå ovennævnte mål. Deltidsarbejde er tværtimod et middel til opnåelse af fleksibilitet på arbejdsmarkedet, som fremmer beskæftigelsen, og da den omhandlede bestemmelse diskriminerer deltidsansatte arbejdstagere, er der, som Kommissionen med rette har påpeget, risiko for, at man afholder sig fra at anvende deltidsarbejdere. Dette kan således i realiteten have den modsatte virkning af den af Arbejdsmarkedsstyrelsen tilsigtede.

51. Det forhold, at den omhandlede bestemmelse kan hindre deltidsarbejde, godtgøres efter min opfattelse af, at Erika Steinicke, som ønskede at blive omfattet af den aldersbetingede deltidsordning, havde anmodet sin arbejdsgiver om at overgå fra deltid til fuldtid, dels af det forhold, at den nye affattelse af BBG's § 72b, som gælder fra den 1. juli 2000, og som er indført for at

afhjælpe dette problem, kun gør det muligt at blive omfattet af ordningen, såfremt en arbejdstager i de sidste fem år har arbejdet på deltid i mindst tre år.

52. Jeg mener heller ikke, at den omhandlede forskellige behandling er *nødvendig* for at nå de angivne beskæftigelsesmæssige mål, hvilket fremgår af, at den nugældende bestemmelse på området, når samme mål uden forskelsbehandling.

53. Arbejdsmarkedsstyrelsens anden begrundelse for de tyske bestemmelser er de forhøjede omkostninger, som må forudses på personalebudgettet, såfremt deltidsansatte bliver omfattet af ordningen.

54. For at afvise dette argument skal jeg alene henvise til Domstolens faste praksis, hvorefter »budgetmæssige hensyn ikke kan begrunde en forskelsbehandling på grundlag af køn«¹⁷.

16 — Seymour-Smith og Perez-dommen, præmis 69, min fremhævelse. Se også Megner og Scheffel-dommen, præmis 29 og 30, og Freers og Speckmann-dommen, præmis 28.

17 — Se Roks m.fl.-dommen, præmis 35 og 36, Hill og Stapleton-dommen, præmis 40, dom af 23.5.2000, sag C-104/98, Buchner n.fl., Sml. I, s. 3625, præmis 28, og Kutz-Bauer-dommen, præmis 59-61.

55. Endelig anser jeg Arbejdsmarkedsstyrelsens sidste argument hvorefter det vil forvolde arbejdsgiveren store problemer med hensyn til planlægning og arbejdsfordeling, såfremt deltidsansatte også bliver omfattet af den omhandlede ordning, for ugrundet.

56. Jeg skal som Kommissionen påpege at disse problemer også ville kunne opstå på grund af den omtvistede bestemmelse. Da denne bestemmer, at hvis arbejdstagere, som i de sidste fem år har arbejdet på fuldtid i mindst tre år, kan blive omfattet af den omhandlede ordning, udelukker bestemmelsen ikke muligheden for, at de arbejdstagere, der arbejder på deltid på tidspunktet for deres ansøgning, også kan blive omfattet af ordningen.

57. På baggrund af det anførte er det endelig min opfattelse, at de argumenter, som Arbejdsmarkedsstyrelsen har fremført ved den nationale ret, ifølge BBG's § 72b, som var gældende indtil den 30. juni 2000, ikke udgør egnede objektive grunde, som kan berettige den forskellige behandling mellem deltids- og fuldtidsansatte arbejdstagere og indirekte mellem mandlige og kvindelige arbejdstagere.

58. Jeg foreslår derfor, at det forelagte spørgsmål besvares med, at på grund af

manglende objektiv begrundelse, er direktiv 97/81 og — såfremt der er væsentligt flere kvindelige deltidsansatte tjenestemænd end mandlige — direktiv 76/207 til hinder for en national bestemmelse, hvorefter aldersbetinget deltidsbeskæftigelse kun kan tildeles en tjenestemand, der i de sidste fem år før påbegyndelsen af deltidsbeskæftigelsen sammenlagt har været fuldtidsbeskæftiget i mindst tre år.

59. Inden jeg afslutter, skal jeg fremhæve, at selv om den nationale ret ikke har stillet et specifikt præjudicielt spørgsmål herom, har den anmodet Domstolen om at præcisere, hvorvidt Erika Steinicke, såfremt den omhandlede bestemmelse udgør forskelsbehandling, og hun således skal omfattes af den omhandlede arbejdsordning for den omtvistede periode, vil være berettiget til de fordele for denne periode, som følger af de bestemmelser, der var i kraft indtil den 30. juni 2000, eller til de fordele, som følger af de bestemmelser, der trådte i kraft den 1. juli 2000.

60. Jeg skal hertil blot bemærke, at det ikke tilkommer Domstolen, men den nationale ret at fastslå på baggrund af de faktiske omstændigheder i sagen, hvilke nationale bestemmelser der er anvendelige i den konkrete sag til sikring af overholdelse af princippet om forbud mod forskelsbehandling i henhold til direktiv 76/207 og 97/81.

IV — Forslag til afgørelse

61. På baggrund af det anførte foreslår jeg, at Domstolen besvarer det af Verwaltungsgerecht Sigmaringen ved kendelse af 10. december 2001 forelagte spørgsmål som følger:

»På grund af manglende objektiv begrundelse er Rådets direktiv 97/81/EF af 15. december 1997 om rammeaftalen vedrørende deltidsarbejde, der er indgået af Unice, CEEP og EFS og — såfremt der er væsentligt flere kvindelige deltidsansatte tjenestemænd end mandlige — Rådets direktiv 76/207/EØF af 9. februar 1976 om gennemførelse af princippet om ligebehandling af mænd og kvinder for så vidt angår adgang til beskæftigelse, erhvervsuddannelse, forfremmelse samt arbejdsvilkår til hinder for en national bestemmelse, hvorefter aldersbetinget deltidsbeskæftigelse kun kan tildeles en tjenestemand, der i mindst tre år har været fuldtidsbeskæftiget i løbet af de sidste fem år.«